

Примери на рановизантиски пластика и капители од Македонија со аплицирани натписи или букви

Др. Филипова Снежана
Филозофски факултет-Скопје
tikvicka@yahoo.com

Од 4 в. н. е. во нашиот регион во мозаичните посвети, натписи, заветни надгробни споменици, доминира грчкиот алфабет, а примерите на латински текст во мозаик (Базилика Ц или голема епископска базилика, Хераклеја, покрај влез во среден брод, донаторски натпис од матроната Виника [1]), или врз пластика после 4 век (натписот за обновата на градската порта на Баргала најден во Ханче, 371 г.), се многу ретки (Конјух, импост капител, Виничките икони, сите од 6 в.). Реликвијарите најдени во ѓакониконот на Епископската Базилика во Баргала исто така содржат латински натпис, но овде може да се работи за поклон.[2]

Од содржината на зачуваните текстови во овде разгледуваните натписи, се гледа дека се работи за формули - сентенци од псалми, евангелија, со кои се слави Бог, изразува почит кон Бога, му се упатува молитва за спас на душата, да биде милослив, да биде на помош, се афирмира божјата моќ, се одредува намената на објектот и неговиот ктитор. Во примерите од Сирија, која е единствена територија на Византија каде се потврдува дека немало економска декаденција, туку просперитет во периодот од 4-6 в., имаме натписи со заштитна амајлиска функција, односно со кои градбата се варди од злото преку крстот, симболите и името на Христос, единствениот Бог.[3]

Во нашите примери, ктиторот на мозаиците или е анонимен (Поликонкалната црква, Плаошник, Лихнидос, или барем го дознаваме името (Перистерија) или пак рангот ѓаконица[4] на некои од ктиторите на мозаиците на обновената Епископска базилика во Стоби од 5 век, или имаме среќа да го знаеме и рангот и името -ѓаконица Сосиа Паула од новооткриената базилика во 2001/2 г. на Плаошник[5]). Во случај на ктиторство на целиот објект или негова реконструкција, значи пообеман зафат, според употребената формула ктиторите себеси се прикажале како понизен Христов слуга: епископ Хермија од Баргала, на јонскиот капител од Епископската Базилика; или неговата улога во изградбата на објектот се потенцира и со тоа се изразува неговата светост, па се употребува најсвечениот епископски епитет $\acute{\alpha}\gamma\iota\acute{\omega}\tau\alpha\tau\omicron\varsigma$ - Стоби, Епископската Базилика -надвратник во кој епископот Филип се спомнува како основач на црквата, а за време на епископот Евстатиус е извршена нејзина обнова, според посветен мозаик од втората фаза на базиликата; односно се означува за време на кој црковен и световен владар е подигнат споменикот и по кој повод (Хераклеја, историски потврдениот епископ Јован, кој ја дарувал градската фонтана во Хераклеја по повод роденденот на Јустинијан 562/3 г. [6]).

Меѓу првите примери ранохристијанска пластика спомнат во стручната литература е надвратникот од Епископската Базилика, Стоби, пронајден во с. Росоман, месност Стара Црква, од Хеузес, и објавен со слика од Халд.[7] Едниот негов дел се чува во Народниот Музеј во Белград, поголемиот се наоѓа на платото западно од Епископската базилика во Стоби. За првпат е протолкуван од Балдуин Сариа.[8]

Буквата Λ стои за Емануил. Ова е извадок од Св. Писмо по Матеј, 1, 23 Ἐμμανουήλ, ὃ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός.

Ἐμμανουήλ + μεθ' ἡμῶν ο Θες

Ο ΑΓΙΩΤΑΤΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΣ + ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΕΝ ΤΗΝ ΑΓΙΑΝ ΤΟΥ ΘΥ
ΕΚΚΛΣ

Емануил, Бог е со нас

Многу светиот епископ Филип ја изгради светата црква на Бога

Во натписот има скратеници θς, θυ, εκκλς

И. Николаевиќ и Д. Феизел сметаат дека потекнува од 1/2 на 5 в.[9]

Формулата свет “агиотатос” за епископ не значи дека тој бил починат кога е впишуван натписот, за што зборуваат примери од Солун и Едеса.[10] Ваквата формула на текстот, особено на надвратници, се употребувала во мала Азија, Сирија, а на друг тип споменици и во Никомедија, на ампули од Монца, а постои и нејзина латинска верзија.[11]

Од околина на Стоби потекнува и една посветна (надгробна) плоча, (приватна колекција), откриена на 4 дела, со следниот натпис кој можеби се чита

ΜΝΗΜΩΝ ΕΥΘΗΜΗΝΟΥ

ΝΤΣ

ΚΝΙΤΟΥ

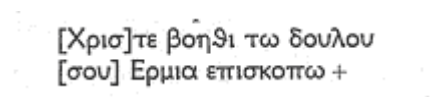
Споменикот или ΜΝΕΜΟΝ (тогаш би бил син на) ΕΦΤΙΜΙЈ ΜΥ ΓΟ ΠΟΔΙΓΑ ΝΑ ΚΝΙΤ [12]

На една керамида од Баргала најдена во близина на piscината на постариот баптистериум, е врежан текст во кој се моли за спас на душата на некој Мусониус (можеби мајстор керамичар или скулптор?), каде имаме груб приказ на балдахин од кој виси кандило - симбол на небо, рај, заштита, и под него оранс фигура, многу стилизирана. Според Алексова, под ова име се крие маченикот над чиј гроб најпрвин бил изграден мартриум, а потоа во близина е изградена Епископската Базилика во Баргала, при што гробот на мартирот е претворен во баптистериум и лоциран во неговата средина.[13] Многу е неверојатно некој да се моли за спас на душата на еден маченик, ако мачениците за Христа знаеме дека со своите дела се веќе во рајот, односно спасени.

Капители со натписи

До сега од опусот од над 465 инвентирани рановизантиски капители во Македонија[14] се зачувани три капители со натписи аплицирани на абакусот: локалитет Баргала, Епископска базилика, с. Козјак, Штип, (Музеи на Македонија, Скопје, постојана поставка), с. Коњух, кратовско, ротондата (Куршумли Ан, Скопје) и од Охрид, наод под улица Климентска, (Галерија и Музеј Охрид, лапидаријум) и само еден фигурален капител со орли кој содржи монограм (Малата базилика во Хераклеја, Битола). Првиот споменат јонски капител е од влезниот трибелон на Епископската црква на Баргала, импостот од Коњух припаѓал на колоната од двојни столбови под куполата и веројатно имал централна позиција спроти влезот, за охридскиот не е позната точната позиција, а хераклејскиот припаѓал на крстилницата.

Јонскиот капител од Баргала на челната страна на абакусот има врежан натпис поради што и изградбата на базиликата се припишува на Епископот Хермија, текстот гласи

(Христe помогни му на својот роб, епископот Хермија).[15]

2) импостот пронајден под Климентовата улица во Охрид, декориран е со христогорам впишан во круг од три прстена. Абакот има врежана скратена верзија на истата формула од надвратникот на ЕБ во Стоби, без име на дедикант. Првата буква од натписот недостига, можеби било Λ од Εμμανουήλ, значи скратена варијанта на цитатот од Св. Писмо по Матеј, 1, 23, или можеби имало крст, а потоа следи текстот ΜΕΘΗΜΟΝ ω Θεως (Бог е со нас) Има неправилности во пишувањето, каде Ω е заменет со Ο.

3) импостот со претстава на кокошка (голуб) од ротондата во Коњух, на челната страна на абакусот има натпис на латински кој гласи: DOMATRIRS, а се толкува како DOMUS MARTIRIS (дом на Маченици, martirium). За Радојчиќ, кокошката го преставува самиот Христ, инспирирано од едно место од Евангелието по Матеј (XXIII, 37) во говорот на Христос против фарисеите. Обликот на буквите е типичен за 6. в.[16]

Истата формула за спас е врежана на ѕид од ранохристијанска гробница од Врчви, населба Чашка, Велес, откриена неодамна[17], каде недостига името на лицето за кое (кои) се однесува, а како интерпункција меѓу ΚΥΡΙΕ и глаголот ΒΟΗΘΗ има хексаграм со подолг вертикален крак.

Во Грција се познати неколку импости и јонски импости декорирани со крст или без украси, со посветни натписи, воглавно на епископи, врежани истотака на абакусот, каде преовладува формула за спас на душата со која му се обраќа на Бог или на Богородица. [18]

Ќе напоменам и примери на две бази со впишан текст. Првиот е од локалитетот Баргала, испишан врз база-постамент, кој Блага Алексова го наведува заедно со други примери пластика на иста табла под римска скулптура, сл. бр. 249, грчкиот текст не може да се прочита од ваква фотографија[19], аналоген според тоа што е испишан на база му е постаментот објавен на сл. 4 кај Феизел, со ранохристијански текст ex voto.

Вториот пример е база од катедрална црква во Крупиште, објавен од Б. Алексова без никаков коментар нити е дадено читање како и кај претходната база.[20]

Капители и бази со врежани букви

Бројни се примерите на капители, како и на неколку бази и менои со врежани букви. Преносот, односно подигањето на пластиката од каменоломот или местото на обработка и претходи на монтажата која се олеснува со впишување на ознаки-букви, одозгора или одоздола. Кај нас воглавно се употребуваат за таа намена грчки букви.[21] Ќе наведеме само некои од капителите со врежани букви: импостите од Централната базилика (А, Е и Δ), Осмата базилика (А, О и Λ); и импост од галериите на Епископската базилика во Стоби (Σ), импост од Костоперска Карпа, Нагоричино, Куманово, (А), импост од дворот на Св. Петка, Охрид (В); импост со кантарос, Плаошник, (В); како и врз абакот на јонскиот капител од Мородвис (Σ), база од Епископската базилика во Стоби и мено најден во близина на Епископската резиденција во Стоби (В). Архаична комбинација на крст и буквата Ρ (христовграм) покажуваат два четворолисни капители од Баргала и една база од Епископската базилика во Стоби, како и плоча од с. Древено, кратовско, каде се дополнети со α и ω. Сепак се применувале и латински букви: буквата L (мал јонски капител со врежан кантарос на ехинусот, Осма базилика во Стоби, импост за мено од Централната базилика во Стоби). На лицето на импостот за мено од Хераклеја, декорирано со рељефен крст и две гранки, горе, под абакусот, лево од крстот има врежани букви ХЕ. На долната страна на коринтскиот капител од Св. Арханѓели, с. Претор, денес во Музејот во Ресен, секундарно е врежан акроним представен горе лево и десно од големиот крст IЄ и IN, каде буквата I е извиена.

Цолт објавува и ознаки на работилници од Истамбул, кои можат да бидат во форма на букви, или знаци, видливи на предата страна и на абакусот на капителот.[22]

Капителите со монограм според Јоахим Крамер спаѓаат во т.н. примарно датирани капители.[23] Капителот од Малата базилика во Хераклеја со орли на аглите е единствениот пронајден примерок на наша територија што поседува монограм. Во нашето соседство само во Царичин Град, Косово, односно Несебр, Бугарија се пронајдени капители со монограми на Јустинијан кои стилски припаѓаат на крајот на неговото владеење, односно средината и 2/2 на 6 в. [24]

И. Николајевиќ предложила читање на името на сопственикот на хераклејскиот монограм како епископ или архиепископ Јован, а помалку веројатно како Пахомиоу.[25] Околу 550 г. во монограмите дифтонгот ОУ се јавува во лигатура, како што е изработен и на самиот капител, кој се датира во ова време. За попрецизно датирање на капителот и неговиот монограм, како и за прифаќање на името на епископот Јован кој се спомнува во изворите како единствено можно читање ни помага натписот на симсот од градската фонтана во Хераклеја, подигната 561/2 г. по повод 35 годишнината на владеење на Јустинијан И, за време на епископот Јован. Пред името на Јован нема никакав епитет, туку се вели дека е изработена во негово време (ΧΡΟΝΩΝ + ωΑΝΝΟΥ). Свеченото предавање на фонтаната во употреба се случило на 10. 09. 562 г.[26]

Истотака и Д. Феизел го датира овој капител во 6. в. и наведува дека типот на монограмот нема аналогии во Илирик, но се среќава на коринтските капители во Сирија, кои често се декорирани со монограми. Аналоган му е врежаниот монограм од заветна плоча на некој ѓакон, од 5-6. в. од Мустхена, денес во Византиската Школа во Атина. [27]

Најголем дел од овде споменатите и датирани наоди се од 1/2 на 5 и од 6 в. [28], а двата употребени библиски цитати во натписи од Стоби и Охрид и скратената форма на капителот од Конјух се по Евангелието на Матеј. Скоро секаде текстот започнува со крст кој служи и како интерпункциски знак, односно ги разделува зборовите, а кај дел од примерите се употребува бршленот, што е вообичаен интерпункциски знак во римскиот период (како и на крајот на мозаичниот натпис впишан во круг од новооткриената базилика во Плаошник). Во развиениот среден век зачуваните примери на надвратници со ктиторски натпис (кај нас во Св. Богородица, Велјуса, Св. Пантелејмон, Нерези, како и светечката фигура од корнизот секундарно вграден како надвратник на јужниот влез на Св. Софија, Охрид) зборуваат дека овие делови пластика биле сметани за најсоодветно место за истакнување на улогата на ктиторот.

Бидејќи употребените библиски цитати во натписи од Стоби, Охрид и Конјух се по Евангелието на Матеј, а и дел од средновековните фрески кај нас, на пример Голготските настани од наосот на Св. Димитрија Марков манастир кај с. Сушица, Скопско се инспирирани од Евангелието по Матеј[29], можеби би требало да се размислува и во насока на причините за избор на Матеевото евангелие како инспирација во уметноста на ова подрачје. Тој првиот напишал евангелие 8 г. по Христовото Вознесение на еврејски јазик и затоа неговото евангелие е прво во Светото Писмо. [30]

Дали случајно една од најубавите икони создадени од големите сликари Михаило и Евтихије за црквата св. Богородица Перивлепта, Охрид околу 1295 г. (Охридска галерија на икони) ја има монументалната претстава на овој евангелист во цел раст? Зошто кај нас недостигаат средновековни икони на другите евангелисти?

Белешки:

[1] Е. Манева, "Хераклеја во раното христијанство", *КН*, 16 (1989, 17-24, 19.

[2] Блага Алексова, *Loca Sanctorum Macedoniae*, Скопје 1995, 165, сл. 52. Фрагментираниот текст гласи VCPRAETUR B- и PROC, а монограмот на една од плочките ги содржи буквите MP. Алексова го толкува како монограм на Богородица и според неа тоа зборува дека црквата и била посветена токму на Богородица. *ibid.*, 163.

[3] Ignatio Pena, *The Christian art of Byzantine Syria*, 1997, 176-180.

[4] Иван Микулчиќ, *Антички градови во Македонија*, Скопје 1999, 312.

[5] И благодарам на Др. Маргарита Бузалковска за читањето на натписот.

ΥΠΕΡ ΜΝ
ΝΜΗΣ ΤΗΣ ΣΟ
ΣΙΑΣ ΠΑΥΛΑΣ
ΤΗΣ ΔΙΑΚ

ΟΝΟΥ

Ὑπὲρ μνήμης τῆς Σοσίας Παύλας τῆς διακόνου (Во спомен на ќаконката Сосија Паула)

- [6] Т. Јанакиевски, "Heraclea Lyncestis-фонтана", *Старохристијанската археологија во Македонија*, Скопје 2003, 191-205.
- [7] Heuzey, *Revue archeologique*, 1873, II, 39; Hald, *Auf den trümmern Stobis*, Stuttgart 1917, 44, сл. 34 и 35
- [8] Балдуин Сариа, "Градска Црква у Стобима", *ГСНД* 1929, 39 -40.
- [9] Николаевиќ-Стојковиќ, *Рановизантиска*, 41-42; Feissel, *Recueil des inscriptions chretiennes de Macedonine*, 183.
- [10] Feizel, *Recueil des inscriptions chretiennes de Macedonine*, 231.
- [11] *Ibid*, 230.
- [12] И благодарам на проф. Маргарита Бузалкова за помошта при читањето. Плочата има идентичен крст со малку проширени краци и внатрешни кругчиња во секој од аглите на краците како и садот за вода, украсен со вакви крстови и кантароси, од 8мата базилика во Стоби (лапидариум на локалитетот). Кантаросите укажуваат на баптизмалната функција и поврзување на водата и Христос- извор на животот.
- [13] *Ibid.*, 165.
- [14] *op. cit.*
- [15] Aleksova, Mango, "Bargala", 268, сл. 14.
- [16] Радојчиќ, "Црква во Коњуху", 160
- [17] Презентирана од археологот Горѓи Петачки на 17тиот симпозиум на археолозите на Македонија во Велес, 10-13.04. 2002 г.,
- [18] Неколку потекнуваат од Родос, од базиликата во Афанду (четири јонски импост капители, два посветени на Богородица и еден импост капител), потоа од Едеса, капела на Св. Тројство, од Музејот во Серес и Лимена на Тасос. Сите се од 6. век, а еден е од 5/6. век. Vemi, *Les Chapiteaux Ioniques*, сл. 296-299, Т 84; сл. 305, 161, 209.
- [19] Алексова, *Брегалничката Епископија*, сл. 3 на страна 249 и сл. 149 на стр, 302.
- [20] *Idem.*, сл. 149 на стр. 302.
- [21] Според Лилчиќ ги заменуваат грчките броеви со кои обично се означува растојанието меѓу каменорезачкото атеље и градилиштето. Лилчиќ, *Каменот И*, 91-99. И. Николајевиќ претпоставува дека овие букви означуваат редослед на елементи кои одат во низа и се повикува на Лемерле и ознаките на пластиката од Филипи Николајевиќ, *Рановизантиска архитектонска декоративна пластика у Македонији, Србији и Црној Гори*, Београд, 1957, 23.
- [22] Thomas Zollt, *Kapitellplastik Konstantinopels vom 4-6 Jahrhundert n. Chr.*, Bonn 1994, 65, Ab. 1, Т 42, f. 506.
- [23] Kramer, "Bemerkungen", 52.
- [24] В. Кондиќ, В. Поповиќ, *Царичин Град*, САНУ, посебна издања бр. 33, Београд 1977, 79, 115, 116; Ж. Чамбулева, *Памятники средневековия в г. Несебре*, *Byzantino Bulgarica VII*, Sofia 1981, 123- 135, сл. 3.
- [25] Николаевиќ, *Рановизантијска*, 41-42.
- [26] Т. Јанакиевски, *Доцноантичка микростамбена целина над театарот во Heraclea Lyncestis*, Битола 2001, 18.
- [27] D. Feissel, *Recueil des inscriptions chretiennes de Macedonine du 3-6 siecle*, *BCH*, 1983, 221, 183. (Понатаму Feissel, *Recueil des inscriptions*)
- [28] Еден дел од капителите порано му се припишуваа на 4 в. -капител со буква А, од Теодосијанската палата во Стоби какви има уште 7 (В. Лилчиќ, *Македонскиот камен за боговите, христијаните и за животот по животот*, ИИ том, 2002), кој го датирам во 1/2 на 5 в.; и според Б. Алексова јонскиот капител со натпис од трибелонот на Епископската Базилика во Баргала базирајќи се не на стилот туку на времето на живеење на во натписот споменатиот епископ кој се појавува во изворите во 4. век. (Aleksova and Mango, *Bargala*, 268), кој го предатирам во 6 век со што се сложува и Лилчиќ (*Каменот ИИИ*, 969.). Во каталогот на Докторската дисертација на Филипова Снежана, одбранета на Универзитетот во Белград во јануари 2005 г., 183, 238-241, (во печат).

[29] Анета Серафимова, цд Сликарски Висови, Скопје 2002, одредница црква Св. Димитрија.

[30] Ратомир Гроздановски, *Евангелие според Матеј*, Скопје 1993, 8. Исто така тоа е и целосно и потполно завршен текст напишан од еден автор и без измени, пропусти и додатоци. Евангелистите Марко и Лука се само обични ученици Христови а не апостоли.